
VAROVANJE PREMIČNE INDUSTRIJSKE DEDIŠČINE V NASLEDNJEM TISOČLETJU – SLOVENSKI PRIMER

Taja Čepič

146

Varovanje dediščine, vprašanje kriterijev in opredelitev zbiralne politike, problem zaščite so stalni spremljevalci muzejskega strokovnega dela. Zatorej današnje vsesplošno samospraševanje in aktualiziranje teh tem lahko opredeljujemo s hitrimi spremembami načina življenja, hiperprodukcijo sodobne potrošniške družbe in možnostjo uporabe novih tehnologij, ki učinkovito razrešujejo večna vprašanja, do kod lahko posegamo pri širjenju prostorskih možnosti – depojev, obenem pa sprožajo niz novih dilem o ohranjanju predmetov kot temelju muzejske dejavnosti.

V današnjem kratkem prispevku se omejujem na izkušnjo varovanja industrijske dediščine v Sloveniji in opredeljujem osebni pogled na njeno reševanje v naslednjih letih.

Preden se dotaknem bistvenih premis, nastalih sprememb, ki opredeljujejo naše delo v Sloveniji v zadnjih letih, menim, da jih lahko povežem tudi z osebnimi izkušnjami, ki so v veliki meri opredelile moje strokovno delo v Mestnem muzeju Ljubljana in s tem tudi moje poglede na obravnavano problematiko. Moj prihod v muzej leta 1979 namreč ni bilo mogoče vključiti v utečen tok dela, s kolegom sva bila začetnika novonastalega oddelka za sodobno zgodovino (to je zgodovino 20. stoletja), privilegirana in odgovorna oblikovati zbiralno politiko in zbirke, ki bodo opredeljevale način življenja v Ljubljani v 20. stoletju. Vsak, ki se je znašel v podobni situaciji, mi verjetno lahko potrdi, da se v takšnih primerih, ko na začetku sicer po svoje zaorješ ledino, pozneje nujno soočiš s precejšnjimi spremembami, saj se kriteriji, pogledi in znanje bistveno spreminjajo, dopolnjujejo in poglobljajo.

V drugi polovici osemdesetih, ko se je novonastali oddelek tudi kadrovsko okrepil in opredelil osnovne kriterije zbiralne politike, se je pojavila tudi potreba po povečani pozornosti do ohranjanja industrijske dediščine.

Bogastvo industrijske in tehniške dediščine je predvsem po drugi svetovni vojni pripeljalo tako do ustanovitve osrednjega nacionalnega tehniškega muzeja, kakor tudi do ustanovitve niza muzejev v industrijskih središčih, od katerih je nato marsikateri prerasel v splošni lokalni muzej. Tovrstne zbirke so zatorej bogate in prisotne v velikem številu slovenskih muzejev. V osemdesetih letih se je posebej pokazal interes za ustanavljanje tovarniških muzejev oziroma muzejskih zbirk različnih tovarn in podjetij.

Namen ustanavljanja tovrstnih zbirk je sodil v sklop sprememb v menedžmentu, zgledujoč se po tovrstnih zbirkah v zahodnoevropskih državah, ko se imidž tradicije vključuje v poslovno strategijo. Muzejske zbirke so nastajale na različne načine, bodisi z donacijami, odkupi posameznih zbirk ali zbiranjem ljubiteljskih zanesenjakov, zaposlenih v podjetjih, v nekaj primerih pa so se podjetja povezala s pristojnimi muzejskimi hišami. Četudi namen današnje predstavitve ni problematika tako imenovanih tovarniških muzejev, pa velja omeniti, da je razprava na to temo v okviru CIMUSET-a na Generalni konferenci ICOM-a v Melbournu v oktobru 1998 pokazala, da je tovrstna problematika pereča in aktualna tako v Sloveniji kot v Veliki Britaniji, Madžarski in Avstraliji, povsod in vsakič, ko se poslovni interes sooči z interesom varovanja kulturne dediščine.

Ljubljana, glavno mesto republike Slovenije, je bila skozi zgodovinska obdobja politično, kulturno, prometno, izobraževalno središče, nikoli pa ni bila izrazit industrijski center. Razvita predelovalna industrija, s staro tradicijo in posebnostmi, ohranjenimi starimi industrijskim obrati, pa je bila zanimiva tudi z vidika proučevanja načina življenja delavcev, ki je odražalo nekatere izrazite ljubljanske značilnosti.

Iz zgoraj navedenega se je porodil projekt z naslovom Stari ljubljanski industrijski obrati, katerega osnovna značilnost je bilo ohranjanje premične industrijske dediščine, povezano z zbiranjem najrazličnejših vrst gradiva in dokumentacije in angažiranjem zaposlenih v obravnavanih industrijskih obratih.

Pri tem pa je potrebno izpostaviti dve stvari. V Sloveniji imamo skrb za varovanje premične in nepremične dediščine razdeljeno v dveh vrstah institucij. Nepremično dediščino (stavbe, spomenike ...) kot javne službe varujejo posebni zavodi (trenutno jih je v državi sedem, po sprejetju novega zakona o kulturni dediščini, ki je bil v parlamentu sprejet 21. januarja 1999, pa bodo kot enovita institucija javne službe delovali pod okriljem države oziroma Ministrstva za kulturo). Premično kulturno dediščino varujejo muzeji kot del javne službe, ki pa poleg tega opravljajo še niz ostalih funkcij, od raziskovalnih, izobraževalnih in kulturnih. Ta delitev narekuje tesno sodelovanje obeh vrst zavodov.

Druga pomembna stvar, ki se je pokazala v tem obdobju, torej v osemdesetih, pa je bil zelo značilen pojav, da so se odpravljale v pokoj generacije delavcev, ki so prišle v določene tovarne in podjetja po drugi svetovni vojni in zaradi majhne fluktuacije razvile specifično pripadnost svojemu podjetju. To se je nemalokrat odražalo v ljubiteljskem zbirateljstvu in nostalgicnem ohranjanju drobnih zanimivosti, značilnih za delovne procese, medsebojne odnose, različne družabne aktivnosti itd.

Projekt, ki smo ga torej zasnovali v našem muzeju, to je Mestnem muzeju Ljubljana, je bil usmerjen predvsem v reševanje potencialne industrijske dediščine, v čemer je zajeto tudi gradivo, ki ne opredeljuje samo delovnega procesa, ampak celotno sociološko komunikacijo v določenem podjetju oziroma tovarni. Želeni cilj je bil, da se v tovrstnih podjetjih osnuje ali samo evidentira, dokumentira in dopolni že obstoječe zbirke ter nudi strokovno pomoč tovrstnim poskusom, da se torej ohranja dediščina tam, kjer je nastala in da se le v nujnih primerih shrani v muzejske depoje.

Tovarna, kjer se je projekt v prvi fazi začel, je bila Tobačna tovarna v Ljubljani.

Tovarna z dolgo zgodovino, v veličastnem kompleksu spomeniško zaščitenih stavb, se je zdela primerna zaradi več stvari. Od ustanovitve leta 1871 je delovala neprekinjeno,

glede na število zaposlenih je bila več desetletij največja tovarna v Ljubljani. V začetku 20. stoletja je zaposlovala skoraj 2500 ljudi, od tega 86% žensk. To je predstavljalo kar 7% vsega ljubljanskega prebivalstva. Ker je bila del državnega monopola, je bil status varovanja delavskih pravic in zaščite v primerjavi z ostalimi industrijskimi delavci na precej višji ravni (pokojninsko in zdravstveno zavarovanje, otroški vrtec, notranja zdravniška služba, knjižnica itd.). Raziskave so pokazale, da je bila skozi desetletja Tobačna tovarna t.i. družinska tovarna, v kateri so bile zaposlene generacije žensk posameznih družin. V povprečju je bila tretjina od tobačnih delavk neporočena. Te ženske so predstavljale ustrezen vir družinskega dohodka za poplačilo davkov, šolanje nečakov itd., predstavljale so skratka konstanten finančni priliv družinskemu proračunu, zaradi pokojninskega zavarovanja pa po upokojitvi niso bile v breme družini. Ekonomska neodvisnost se je kazala na različne načine, eden od njih je bil, da ženske kljub porodom niso zapuščale službe. V oblačenju in obnašanju so se zgledovale po nižjem meščanstvu, bile so sindikalno organizirane. Kljub zgoraj omenjenim podatkom življenje ni bilo rožnato, o čemer pričajo tudi iz njega vzeti številni motivi v slovenski književnosti, ki govorijo o tragičnih zgodbah nezakonskih otrok, samomorih in pogostih boleznih, med katerimi so bile na prvem mestu bolezni dihal.

Tobačna tovarna je predstavljala posebej zanimiv izziv, ki se je ujel s težnjo in pripravljenostjo vodstva tovarne, financirati projekt, ki je bil leta 1992 realiziran z ustanovitvijo posebnega Tobačnega muzeja, katerega lastnika sta tovarna in Mestni muzej. V treh letih, kolikor je trajalo delo na projektu, je bilo zbranih več kot 1000 predmetov, od tega večina na terenu, z angažiranostjo zasebnih zbiralcev, zaposlenih v tovarni, upokoencev itd. Mreža sodelavcev je bila angažirana na celotnem slovenskem ozemlju, posamezne predmete, izdelke ljubljanske Tobačne tovarne pa smo dobili tudi z območij takratne skupne države. V sami tovarni namreč razen določenih malenkosti ni bilo ohranjenega ničesar. Ob projektu je bilo opravljeno raziskovalno delo, zbrano veliko ustnih virov, kakor tudi fotografij, arhivskega gradiva ter osebnih predmetov.

Projekt se je nadaljeval s podobnim dogovorom s tovarno, ustanovljeno leta 1921, edino v Sloveniji, ki je izdelovala, oziroma še izdeluje pločevinasto embalažo, ter Ljubljanskim sejmom, prav tako ustanovljenim v zgodnjih dvajsetih, ki s svojo mednarodno sejmsko dejavnostjo ni le v veliki meri opredeljeval mestnega gospodarstva, ampak je tudi vplival na razvoj turizma, hotelirstva in gostinstva. Sodelovanje je v začetku devetdesetih teklo približno po istem vzorcu kot pri Tobačni tovarni, s strokovnim deležem, ki ga je prispeval muzej, in finančnim pokritjem, ki so ga prispevala podjetja.

Razen s tema podjetjema smo se dogovarjali še z dvema, s predvojno kozmetično tovarno in tovarno slaščic z izredno dolgo tradicijo.

Projekti niso bili realizirani. Z neodvisnostjo Slovenije leta 1991 in začetkom tako imenovane tranzicije so se lastninski odnosi začeli hitro spreminjati. V tem obdobju, ko je bila na tehtnico položena delitev nekdanjega tako imenovanega družbenega premoženja in se je začel proces privatizacije, so bili projekti varovanja dediščine in formiranja muzejskih zbirk znotraj posameznih gospodarskih podjetij v veliki meri postavljeni na stranski tir. Za prekinitev dogovorov in sporazumov je bila včasih usodna sprememba zakonodaje (osamosvojitve določenih delov tovarne v posebna podjetja, ki

jih niso več zavezovali prejšnji sporazumi) ali sprememba menedžmenta, lahko pa tudi prihod kapitala tujih vlagateljev, od katerih niti ne moremo pričakovati skrbi za varovanje dediščine, ki je za njih, kakor mi je rekel eden od predstavnikov tuje firme, izrecno strošek, oni pa vlagajo svoj kapital izključno zaradi dobička.

Gospodarska kriza, ki je spravila na kolena marsikatero podjetje z dolgo tradicijo, in proces denacionalizacije, vračanje lastnikom v obdobju socialistične revolucije odvzetega premoženja predvsem v naravi, pogojujeta takojšnji angažma posameznega muzeja glede reševanja potencialne industrijske dediščine. Tukaj so zajete tudi tovarne. Kot primer naj omenim staro ljubljansko tekstilno tovarno, ki jo je med prvimi dobil nazaj potomec bivšega lastnika. Tovarna je propadla, staro stavbo so prodali, jo razstrelili, na istem mestu danes rase novogradnja.

Kako se v takšnih razmerah zljaji in opredeliti strategijo varovanja industrijske dediščine, ni enostavno vprašanje. Muzejska stroka se je s to problematiko začela ukvarjati že pred časom, leta 1994 na posebni okrogli mizi in leta 1995 na zborovanju slovenskih muzealcev, kjer smo skušali opredeliti naloge in pristojnosti nacionalnega tehniškega muzeja kot matične hiše za tehniško in industrijsko premično dediščino in ostalih muzejev, ki na terenu skrbijo za več kot obsežno tovrstno dediščino. V tem trenutku nimamo pripravljene celovite nacionalne strategije, četudi že več let pričakujemo nacionalni kulturni program. Slovenski tehniški muzej po besedah njegovega direktorja prav tako še nima izdelane celovite strategije reševanja tehniške in industrijske dediščine, kar pa ne pomeni, da sam oziroma pristojni pokrajinski, mestni ali občinski muzeji ne rešujejo situacije na terenu. Ob koncu devetdesetih, ko so lastninska razmerja veliko bolj čista in jasno razvidna, se ponovno pojavlja večja skrb za varovanje tudi tovrstne dediščine, predvsem s stališča vodstev posameznih tovarn, ki ponovno, kakor že v preteklih letih, v tradiciji in nekdanjem ugledu tovarne vidijo eno od možnosti za samopotrditev in izkoriščanje v marketinški strategiji. Zaradi tega in zaradi angažmaja svojih kolegov zbiralne politike industrijske dediščine v prihodnjem tisočletju ne vidim kot problematične, kakor sem jo mogoče še pred nekaj leti.

Vsekakor je muzejska stroka, ki nastopa pogosto ločeno od zavodov za varovanje nepremične dediščine, ki skrbijo za stavbno dediščino in obratno, tista, ki bo morala čimprej celovito podati ugotovitve stanja na terenu in dolgoročno ter projektno opredeliti nadaljnje aktivnosti. Prvenstveno je zato prav gotovo od nje odvisno, ali bomo potencialno industrijsko in tehniško dediščino zaščitili v skladu s strokovnimi standardi ali pa se bomo v prihodnjih letih spraševali, kje smo bili v letih tranzicije in po njej ter kam se je izgubil del kulturne dediščine, ki bi jo bili dolžni zaščititi in ohraniti za zanamce.